

بر آورد هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات رسمی توسط کشاورزان (مطالعه‌ی موردی: استان گلستان)

سینا احمدی کلیجی*^۱، علی دریجانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۲/۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۶/۱۰

چکیده

دلیل اصلی دسترسی نداشتن کشاورزان به نهادهای مالی رسمی به محدودیت‌های بالای هزینه‌های مبادله در سیستم اعتبارات مربوط می‌شود. هدف این مطالعه برآورد هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات از سوی کشاورزان در موسسه‌های مالی رسمی استان گلستان است. داده‌های به‌کار رفته از راه مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه از کشاورزان استان گلستان جمع‌آوری گردید. این کشاورزان در سال ۱۳۹۰ به‌روش نمونه‌گیری تصادفی ساده گزینش شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد که هزینه‌ی پرداختی به ضامن، هزینه‌ی فرصت و هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات بیش‌ترین هزینه‌هایی است که کشاورزان برای دریافت تسهیلات از منابع مالی متحمل شده‌اند. برای کاهش هزینه‌های مبادله، افزایش بهره‌وری نظام بانکی، انعطاف‌پذیری در پرداخت‌های اعتباری، تسهیل روال پرداخت تسهیلات، به ویژه گرفتن تضمین و خودکار کردن پرداخت‌ها، توصیه می‌شود.

طبقه‌بندی JEL: G21 و G28

واژه‌های کلیدی: هزینه‌های مبادله، اعتبارات، موسسات مالی، کشاورز، استان گلستان

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.

^۲ - عضو هیات علمی گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.

(* نویسنده مسئول، Email: Sina_Ahmadikaliji@yahoo.com)

مقدمه

عنصر کلیدی رشد و توسعه در کشاورزی سرمایه‌گذاری است. کمبود سرمایه در بخش کشاورزی کشور باعث پایین آمدن سطح بهره‌وری نهاده‌های تولید شده است. بهره‌وری اندک موجب کاهش درآمد انتظاری طرح‌های کشاورزی و سودآوری این فعالیت‌ها شده و آن‌ها را برای سرمایه‌گذاری غیر اقتصادی و پرخطر نشان داده است. تجربه‌ی کشورهای موفق در زمینه‌ی تولید محصولات کشاورزی نشان می‌دهد که به‌کارگیری تجهیزات سرمایه‌ی در فعالیت‌های مختلف کشاورزی منجر به افزایش بهره‌وری عوامل تولید از جمله مدیریت، نیروی کار و زمین شده است. بازار مالی کشاورزی به سبب نقش موثری که در تامین منابع مالی و سرمایه‌ی مورد نیاز برای سرمایه‌گذاری و توسعه‌ی بخش کشاورزی دارد، اهمیت درخور توجهی دارد. وجود یک بازار مالی کارآمد که نیازهای مالی کشاورزان را با هزینه‌ی مبادله نسبتاً پایینی تامین کند، از پیش‌نیازهای بنیادی توسعه‌ی کشاورزی است (یارون و همکاران، ۱۳۸۱). اقتصاد هزینه‌ی مبادله مهم‌ترین شاخه‌ی اقتصاد نهادگرای جدید است که در سال‌های اخیر نگرش نوینی را در تحلیل مسایل اقتصادی و سیاسی به‌دست داده است (نورث، ۲۰۰۰). هزینه‌های مبادله همه‌ی هزینه‌های آشکار و پنهانی است که در جریان یک مبادله به وجود می‌آید (نورث، ۱۹۹۳). هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری، تمام هزینه‌های غیرسود و ام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در جریان دریافت و پرداخت وام است (کلاز، ۲۰۰۰).

مطالعات پرشماری در مورد هزینه‌های مبادله در ایران انجام گرفته است. صادقی و همکاران (۱۳۸۸) روند هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران را برآورد کردند. آن‌ها فساد اقتصادی را از عوامل موثر بر افزایش هزینه‌های مبادله دانستند، و گسترش روش‌های نوین بانک‌داری و بانک‌داری الکترونیک برای تسهیل مبادله‌ها را از عوامل موثر بر کاهش هزینه‌های مبادله دانستند. نصیری اقدم (۱۳۸۶) به این نتیجه رسید که دسترسی نداشتن به اعتبارات خرد، هزینه‌های مبادله تأمین وجوه مورد نیاز بنگاه اقتصادی را افزایش می‌دهد. نتایج عرب‌مازار (۱۳۷۹) از بررسی هزینه‌های معاملاتی یا همان هزینه‌ی مبادله نشان داد که نرخ هزینه‌های

جانبی یا معاملاتی در بازارهای رسمی ۴٪ و در بازارهای غیررسمی ۳٪ است. قربانی (۱۳۷۶) متوسط سهم هزینه‌های فرصت زمان صرف‌شده‌ی اداری-کارشناسی از کل هزینه‌های پنهان دریافت وام را ۲۴/۲٪، هزینه‌ی رفت‌وآمد، وثیقه و ثبت محضری، فرصت سرمایه و دیگر را به ترتیب ۵/۶، ۲۱/۲، ۴۲/۳ و ۶/۷٪، و سهم هزینه‌های پنهان از کل وام دریافتی را ۱۹/۱٪ به دست آورد. حسینی و همکاران (۱۳۸۴) به هزینه‌ی مبادله بالا در دو بخش تسهیلات‌گیری و تسهیلات‌دهی دست یافتند، و اندازه‌ی اعتبارات، تجربه، سطح تحصیلات و آگاهی دریافت‌کنندگان تسهیلات را از عوامل موثر بر هزینه‌های مبادله دسترسی به اعتبارات دانستند. در دیگر کشورها، مطالعات نظری عمیق و گسترده‌ی در رابطه با اهمیت و نقش هزینه‌های مبادله در اقتصاد انجام گرفته است. این در حالی است که به دلیل پیچیدگی‌های نظری، مطالعات تجربی کم‌تری انجام شده است. ماچر و ریچمن (۲۰۰۸) همه‌ی مطالعات مربوط به هزینه‌ی مبادله را از سال ۱۹۷۶ تا زمان انجام تحقیق خود بررسی کردند. آن‌ها ۹۰۰ مقاله و ۳۵۰۰ چکیده را در ارتباط با هزینه‌های مبادله بررسی نمودند. نتایج مطالعه‌ی آنان نشان‌دهنده‌ی روند همواره صعودی تجمعی و سالانه‌ی مقالات در زمینه‌ی هزینه‌های مبادله و اهمیت این رهیافت در تحلیل‌های اقتصادی است. اولومولا (۱۹۹۹)، در مطالعه‌ی خود، دو برنامه‌ی اعتباری را در کشور نیجریه ارزیابی کرده است. وی در این مطالعه دریافت که کشاورزان خرده‌پا برای دریافت وام از نهادهای غیربانکی هزینه‌های مبادله بالایی را تحمل می‌کنند. دی سوتو (۲۰۰۰) فن‌آوری‌هایی مانند اینترنت (عامل ارتباطی) را از عوامل موثر بر کاهش هزینه‌های مبادله دانست.

نتایج بسیاری از تحقیقات نشان می‌دهد که بازارهای مالی در بخش کشاورزی هزینه‌های مبادله نسبتاً بالایی دارد. این هزینه‌ها منجر به افزایش نرخ سود واقعی وام می‌گردد، که نتیجه‌ی آن به صورت کارایی پایین موسسه‌ی وام‌دهنده و کاهش بانک‌پذیری کشاورزان بروز می‌کند. هزینه‌های مبادله موجود در بازار مالی میان دو طرف وام‌دهنده و وام‌گیرنده توزیع می‌شود. این هزینه‌ها، هزینه‌های مبادله دادوستد تسهیلات یا هزینه‌های مبادله وام‌گیری و وام‌دهی نامیده

می‌شود. در این مطالعه، به برآورد هزینه‌های مبادله وام‌گیری و شاخص‌های گوناگون آن در منابع مالی رسمی مختلف استان گلستان پرداخته می‌شود.

روش تحقیق

منظور از هزینه مبادله در بازار اعتبارات، هزینه‌هایی غیر از قیمت یا سود تسهیلات است، که یکی از دو طرف مبادله برای مبادله هر واحد تسهیلات متحمل می‌شود. این هزینه‌ها در طرف تقاضا یا وام‌گیرنده هزینه‌های مبادله وام‌گیری نامیده می‌شود. گفتن این نکته مهم است که هزینه‌های مبادله خواه پیش‌بینی شده یا نشده، عملاً خود را بر بنگاه یا موسسات مالی تحمیل می‌کند. شاید به صورت انفرادی، بتوان این‌گونه هزینه‌ها را از هزینه‌های اصلی این موسسه‌ها جدا کرد، اما بخش بزرگی از هزینه‌های مبادله اصولاً منعکس نمی‌شود. با توجه به گستردگی مفهوم هزینه مبادله و دشواری‌هایی که در دادن تعریف دقیق و کمی‌پذیر آن وجود دارد، کمی کردن این شاخص با نوعی عدم قطعیت همراه است. در واقع به دلیل گستردگی مفهوم هزینه مبادله و در بر گرفتن مجموعه وسیعی از متغیرها، امکان جمع‌آوری و دسترسی به داده‌ها و اطلاعات کمی و کیفی مناسب وجود ندارد، و تهیه‌ی اطلاعات آن کاری دشوار همراه با هزینه‌های بالا است (صادقی و همکاران، ۱۳۸۸). در این مطالعه سعی شده است که هزینه‌های مبادله وام‌گیری کشاورزان استان در هنگام دریافت تسهیلات شاخص‌سازی و محاسبه گردد. به این منظور از روشی که حسینی و خالدی (۱۳۸۴) در محاسبه و برآورد هزینه مبادله و اجزای آن انجام داده‌اند استفاده گردید.

اگر هزینه مبادله را با tc_j و کل هزینه‌های مبادله وام‌گیری را با tc نشان دهیم، خواهیم

داشت:

$$tc = \sum_{j=1}^n tc_j; \quad j = 1, \dots, n \quad (1)$$

n تعداد اجزای هزینه‌های مبادله است. این هزینه‌ها شامل ۱- هزینه‌های مستقیم دریافت تسهیلات (هزینه‌های مستقیمی که در مراجعه به بانک و دریافت تسهیلات تحمیل می‌شود،

مانند هزینه‌های رفت و آمد به بانک، خوراک و اسکان)، ۲- هزینه‌های زمان صرف‌شده برای دریافت تسهیلات (هزینه‌هایی که ناشی از فرصت زمانی ازدست‌رفته‌ی وام‌گیرنده است). وام‌گیرندگان مجبور اند که برای دریافت تسهیلات از هنگام جست‌وجو و دادن درخواست تا دریافت آن و سپس برای پرداخت اقساط، مقداری از وقت خود را صرف کنند. این وقت می‌توانست در گزینه‌های درآمدزای دیگری در کشتزار یا خارج از کشتزار به‌کار رود، ۳- هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک لازم برای تشکیل پرونده (آنچه برای تشکیل پرونده در موسسه‌ی اعتباری هزینه می‌شود، مانند تصویر شناسنامه و دیگر مدارک، تهیه‌ی عکس، خرید سفته و دریافت استعلام)، ۴- هزینه‌های اداری (مانند حق ثبت و حق تحریر دفترهای ثبت اسناد)، ۵- هزینه‌ی پرداختی به ضامن (هزینه‌هایی که وام‌گیرنده مجبور است برای ضمانت وام از سوی یک شخص سوم متقبل شود، و ۶- دیگر هزینه‌های فرآیند دریافت تسهیلات.

افزون بر موارد گفته شده ممکن است هزینه‌های دیگری نیز از اجزای هزینه‌های مبادله باشد، ولی جمع‌آوری و دسترسی به داده‌ها و اطلاعات کمی و کیفی برخی هزینه‌های موجود در ساختار مالی، مانند روابط ناسالم اداری، فساد اداری و غیره کاری دشوار است. هریک از هزینه‌های گفته شده از راه پرسش از کشاورزان وام‌گیرنده و تکمیل پرسش‌نامه محاسبه گردید. برای نمونه، برای محاسبه‌ی هزینه‌های مستقیم، متوسط هزینه‌ی رفت و آمد از هر وام‌گیرنده در تعداد مراجعه‌ی وی به بانک ضرب شد تا هزینه‌ی مراجعه‌ی فرد به بانک برای دریافت تسهیلات محاسبه گردد. برای محاسبه‌ی هزینه‌های زمان صرف شده برای دریافت تسهیلات، با برآورد کل وقت لازم برای یک مبادله مالی (مثلا با ضرب تعداد ساعت در هر مراجعه در تعداد کل مراجعات)، آن را در هزینه‌ی فرصت یک ساعت زمان کشاورز (مثلا میانگین دست‌مزد هر ساعت کار در هر منطقه) ضرب، و هزینه‌ی فرصت دریافت یک فقره تسهیلات به‌دست آمد. هزینه‌های مربوط به تهیه‌ی مدارک و حق ثبت دفترهای ثبت اسناد و هزینه‌ی که به ضامن برای ضمانت پرداخت می‌شود، نیز مستقیم از فرد وام‌گیرنده پرسش شد و محاسبه گردید.

با جمع هزینه‌های مبادله و هزینه‌های سود (ic)، کل هزینه تسهیلات را می‌توان به صورت زیر بازگو کرد:

$$TC = ic + tc \quad (۲)$$

TC بیان‌گر کل هزینه‌های سود و غیرسود (یا مبادله) دریافت وام است. در این رابطه tc عمدتاً مربوط به هزینه‌هایی است که از زمان درخواست تا زمان دریافت تسهیلات صرف می‌گردد. اما ic به تدریج تا انتهای دوره بازپرداخت وام پرداخت می‌شود. اگر تسهیلاتی به اندازه L ریال از سوی یک موسسه مالی و اعتباری به کشاورز پرداخت شود و اصل وام به صورت مساوی ماهانه تقسیم شود، مقداری از اصل وام که هر ماه بازپرداخت خواهد شد، عبارت است از:

$$t = 1, \dots, T \quad (۳)$$

$$l_t = \frac{L}{T};$$

l_t مقدار اصل وام بازپرداختی در هر ماه (t) و T کل دوره بازپرداخت وام (بر حسب ماه) است. فرض تقسیم برابر اصل وام به معنای آن است که $l_1 = l_2 = \dots = l_T$. هزینه سود با توجه به مانده تسهیلات در هر ماه محاسبه می‌شود، بنابراین این هزینه‌ها به مرور زمان کاهش می‌یابد. مقدار قسط قابل پرداخت در هر ماه t را می‌توان از رابطه زیر به دست آورد:

$$a_t = l_t + [L - l_t \times (t-1)] \times r_t \quad (۴)$$

در رابطه (۴)، a_t مقدار قسط ماه t و r_t نرخ ماهانه سود است. جمله $l_t \times (t-1)$ مانده تسهیلات در هر ماه t است.

اینک، اگر هزینه‌های مبادله وام‌گیری از اصل تسهیلات کم کرده شود، خالص تسهیلات دریافتی (NL) با در نظر گرفتن هزینه‌های مبادله به شرح زیر به دست می‌آید. بنابراین می‌توان نوشت:

$$NL = L - tc \quad (۵)$$

در رابطه‌ی (۵)، tc مجموع هزینه‌های مبادله وام‌گیری است، و مطابق بحث بالا به تفکیک اجزا برآورد می‌گردد. پس از محاسبه‌ی مقدار خالص وام با به‌کارگیری رابطه‌ی نرخ بازده داخلی می‌توان نرخ هزینه‌ی کل (R) را از رابطه‌ی زیر محاسبه نمود:

$$NL = \sum_{t=1}^T \frac{a_t}{(1+R)^t} \quad (6)$$

در رابطه‌ی (۶)، اگر به جای خالص تسهیلات مقدار اسمی آن گذاشته شود، نرخ حاصل همان نرخ سود تسهیلات خواهد بود. اما در صورت وجود هزینه‌های مبادله، NL کم‌تر از L است، و در نتیجه نرخ به‌دست‌آمده بزرگ‌تر از نرخ سود پرداختی به بانک خواهد بود. به عبارت دیگر، R هم شامل نرخ سود پرداختی به بانک r_i است، و هم نرخ هزینه‌های مبادله وام‌گیری (r_{tc}). به عبارت دیگر:

$$R = r_i + r_{tc} \quad (7)$$

اکنون با داشتن نرخ سود (r_i) و نرخ هزینه‌ی کل (R) می‌توان نرخ هزینه‌ی مبادله را محاسبه کرد؛ یعنی:

$$r_{tc} = R - r_i \quad (8)$$

مطابق رابطه‌ی (۸)، هزینه‌های مبادله مجموعه‌ی از اقلام مختلف است که سهم هر یک از آن‌ها را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

$$s_j = \frac{tc_j}{tc} \quad (9)$$

s_j بیان‌گر سهم جزء j ام از کل هزینه‌های مبادله وام‌گیری است. اگر این سهم را در نرخ هزینه‌های مبادله وام‌گیری ضرب کنیم، نرخ قلم هزینه‌ی مورد نظر (r_{tc_j}) به دست می‌آید:

$$r_{tc_j} = s_j \times r_{tc} \quad (10)$$

مطابق روابط (۱) تا (۱۰) شاخص‌های مختلفی از هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات از منابع مختلف بانکی و غیربانکی برآورد خواهد شد. آمار و اطلاعات مورد نیاز از راه طراحی و

تکمیل ۲۷۰ پرسش‌نامه در سال ۱۳۹۰، با روش نمونه‌گیری تصادفی از کشاورزان استان گلستان جمع‌آوری گردید.

نتایج و بحث

کمبود سرمایه‌گذاری در کشاورزی موجب شده است که این بخش برای تامین منابع مالی مورد نیاز به تسهیلات داده‌شده از سیستم بانکی متکی شود. برای حمایت از تولیدکنندگان کشاورزی در ایران، اندازه‌ی قابل توجهی از اعتبارات به صورت وام و یا وجوه اداره شده در چارچوب برنامه‌های توسعه و بودجه‌های سالانه به آنان داده می‌شود. کشاورزان تسهیلات خود را از منابع مختلفی می‌گیرند. در این مطالعه به منابع رسمی دادن تسهیلات پرداخته شد. منابعی مانند بانک‌های دولتی، بانک‌های خصوصی و دیگر موسسه‌های رسمی دهنده‌ی تسهیلات. در جدول (۱)، درصد فراوانی منابع مختلف برای تقاضای تسهیلات از سوی کشاورزان آورده شده است.

جدول (۱). درصد فراوانی منابع مالی رسمی در تقاضای تسهیلات از سوی کشاورزان.

انواع منابع مالی	درصد
بانک تجارت	(۱۱) ۲/۶
بانک سپه	(۱۲) ۵/۹
بانک صادرات	(۱۳) ۲/۶
بانک کشاورزی	(۱۴) ۵۹/۲
بانک مسکن	(۱۵) ۶/۶
بانک ملت	(۱۶) ۵/۳
بانک ملی	(۱۷) ۹/۹
بانک‌های خصوصی	(۱۸) ۵/۳
دیگر موسسات	(۱۹) ۲/۶
جمع	(۲۰) ۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

بر اساس نتایج داده شده در جدول (۱)، ۵۹/۲٪ تقاضای کشاورزان برای استفاده از تسهیلات بانکی از بانک کشاورزی بوده است، که نشان‌دهنده‌ی اهمیت بانک کشاورزی در تامین نیازهای مالی کشاورزان است. از میان دیگر بانک‌های دولتی، بانک ملی با ۹/۹٪ بیش‌ترین تقاضای کشاورزی برای استفاده از تسهیلات را دارد. دیگر منابع بانکی بخش باقی‌مانده‌ی تقاضای افراد را برای دریافت تسهیلات تشکیل داده است.

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و با بهره‌گیری از رابطه‌ی (۱)، مقدار متوسط هزینه‌های مبادله وام‌گیری و سهم هریک از اجزای هزینه مبادله دریافت تسهیلات از منابع مختلف برآورد و در جدول (۲) درج شده است.

جدول (۲). نتایج محاسبه‌ی هزینه‌ی مبادله دریافت تسهیلات (واحد: ریال).

ردیف	شرح	میانگین	درصد
۱	هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات (هزینه‌ی مسافرت)	۱۳۸۹۱۰	۱۹/۴
۲	هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات	۱۹۲۲۸۰	۲۶/۷
۳	هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک (فتوکپی، اسناد، استعلام‌ها، سفته و غیره)	۱۷۰۷۰	۲/۵
۴	هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه	۱۵۳۹۰	۲/۱
۵	هزینه‌ی پرداختی به ضامن	۳۲۷۶۳۰	۴۵/۵
۶	دیگر هزینه‌های فرآیند دریافت تسهیلات	۲۷۶۳۰	۳/۸
—	کل	۷۲۰۶۰۰	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

همان گونه که در جدول (۲) دیده می‌شود، هزینه‌ی پرداختی به ضامن، هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات (که هزینه‌هایی ناشی از فرصت زمانی ازدست‌رفته‌ی وام‌گیرنده است) و هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات (هزینه‌هایی که مستقیم در جریان مراجعه به بانک و دریافت تسهیلات تحمیل می‌شود)، بیش‌ترین هزینه‌هایی است که کشاورزان برای دریافت تسهیلات از منابع مالی پرداخت کرده‌اند. متوسط هزینه‌ی پرداختی به ضامن برای هر فقره تسهیلات ۳۲۷۶۳۰ ریال، با ۴۵/۵٪ بیش‌ترین هزینه در میان هزینه‌های مبادله برای دریافت هر فقره تسهیلات است. متوسط هزینه‌هایی مانند حق ثبت، حق تحریر دفترخانه و هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک برای هر فقره تسهیلات دریافتی ۱۵۳۹۰ و ۱۷۰۷۰ ریال برآورد شد، که کم‌ترین هزینه‌ها در میان هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات است. با جمع هزینه‌های بالا کل هزینه‌ی

مبادله وام‌گیری محاسبه شد. مقدار متوسط آن برای هر فقره تسهیلات ۷۲۰۶۰۰ ریال بود، که مبلغ بسیار بالایی برای هر فقره تسهیلات است.

در جدول (۳) هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات به تفکیک اجزای هزینه‌های مبادله بر حسب اندازه‌ی وام آورده شده است. بر این اساس، مبلغ وام‌های دریافتی از سوی کشاورزان به تفکیک اندازه‌های چهارگانه‌ی تسهیلات تقسیم شده است. وام‌ها به گروه‌های وام‌های کم‌تر از ۳۰ میلیون ریال، بزرگ‌تر از ۳۰ میلیون ریال و کم‌تر از ۶۰ میلیون ریال، بزرگ‌تر از ۶۰ میلیون ریال و کوچک‌تر از ۹۰ میلیون ریال و وام‌های بزرگ‌تر از ۹۰ میلیون ریال تقسیم شده است. از میان کشاورزان متقاضی، ۵۰٪ وام کم‌تر از ۳۰ میلیون ریال، ۳۰٪ وام میان ۳۰ میلیون ریال تا ۶۰ میلیون ریال، ۱۱٪ وام میان ۶۰ میلیون ریال تا ۹۰ میلیون ریال و ۹٪ وام بیش‌تر از ۹۰ میلیون ریال گرفته اند (یافته‌های تحقیق).

جدول (۳). هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات بر حسب اندازه‌ی وام (واحد: ریال)

اندازه‌ی تسهیلات				اقلام هزینه‌ی مبادله
کوچک‌تر یا مساوی ۳۰ میلیون ریال	بزرگ‌تر از ۳۰ میلیون و کوچک‌تر یا مساوی ۶۰ میلیون ریال	بزرگ‌تر از ۶۰ میلیون و کوچک‌تر یا مساوی ۹۰ میلیون ریال	بزرگ‌تر از ۹۰ میلیون ریال	
				هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات (هزینه‌ی مسافرت)
۲۱۲۰۰۰	۲۰۸۰۰۰	۱۴۴۱۳۰	۱۰۹۲۸۰	
				هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات
۲۱۷۰۰۰	۴۵۲۰۰۰	۱۹۵۷۸۰	۱۳۵۱۴۰	
				هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک (فتوکپی، اسناد، استعلام‌ها، سفته)
۲۴۶۷۰	۴۱۳۳۰	۱۵۱۱۰	۱۲۱۱۰	
				هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه
۵۲۰۰۰	۴۵۳۳۰	۱۵۶۵۰	۵۶۳۰	
				هزینه‌ی پرداختی به ضامن
۲۵۳۳۳۳۰	۲۶۶۶۷۰	۸۶۹۶۰	۱۱۱۱۱۰	
				دیگر هزینه‌های فرآیند دریافت تسهیلات
۵۴۳۰۰	۲۲۰۰۰	۱۴۵۰۰	۱۲۰۰۰	

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد که هر یک از هزینه‌های مبادله با افزایش مبلغ وام افزایش می‌یابد. دلیل آن می‌تواند افزایش هزینه‌های رفت و آمد و صرف وقت بیش‌تر یا همان هزینه‌ی فرصت، هزینه‌هایی مانند فتوکپی از مدارک و تهیه‌ی سفته، هزینه‌های دفترخانه و رضایت ضامن برای ضمانت و دیگر هزینه‌هایی که فرد برای دریافت وام با مبلغ بالاتر متقبل آن می‌شود باشد. این امر منجر به دریافت وام‌هایی با مبلغ کم‌تر و کاهش بهره‌وری از وام دریافتی می‌شود، زیرا کشاورزان برای کاربرد فن‌آوری و استفاده از ماشین‌های کشاورزی نیاز به وام‌هایی با مبلغ بیش‌تر دارند. اما این هزینه‌های مبادله بالا در وام‌های با مبلغ بزرگ سبب کاهش تمایل به دریافت این وام‌ها می‌شود، و کشاورز به‌جای استفاده از وام‌ها برای افزایش بهره‌وری کشاورزی، از آن‌ها برای تامین مخارج روزانه و تامین معاش استفاده می‌کند.

جدول (۴)، مقدار متوسط هر یک از اقلام هزینه‌ی مبادله را برای انواع تسهیلات دریافتی از سوی کشاورزان نشان می‌دهد. با توجه به یافته‌های تحقیق، وام جعاله ۸٪، سلف ۳۱٪، فروش اقساطی ۳۰٪، قرض الحسنه ۱۰٪، مزارعه ۵٪، مشارکت مدنی ۱۳٪ و دیگر وام‌ها ۳٪ تقاضای وام‌های دریافتی توسط کشاورزان منطقه‌ی مورد مطالعه به کل وام‌های دریافتی است. نتایج جدول (۴) بیان‌گر متفاوت بودن هزینه‌های مبادله در قراردادهای مختلف است، که دلیل آن می‌تواند متفاوت بودن گرفتن تضمین و وثیقه در قراردادهای مختلف و نیز زمان صرف شده برای تشکیل پرونده و تهیه‌ی مدارک باشد.

جدول (۴). هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات بر حسب نوع عقد قرارداد (واحد: ریال)

مشخصات مبادله	نوع عقد قرارداد						
	جعاله	سلف	فروش اقساطی	قرض الحسنه	مزارعه	مشارکت مدنی	دیگر
هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات (هزینه‌ی مسافرت)	۹۳۳۳۰	۱۲۶۳۸۰	۱۶۰۷۶۰	۹۱۲۵۰	۱۲۰۰۰۰	۱۸۹۴۷۰	۹۵۰۰۰
هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات (تومان)	۲۱۲۵۰۰	۱۲۱۳۲۰	۲۳۶۸۳۰	۲۰۵۰۰۰	۱۰۵۵۰۰	۳۰۶۲۱۰	۵۶۰۰۰
هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک (فتوکپی، اسناد، استعلام‌ها، سفته و غیره)	۱۵۰۰۰	۱۱۱۷۰	۱۵۲۲۰	۱۸۷۵۰	۲۰۰۰۰	۳۶۸۴۰	۱۲۰۰۰
هزینه‌ی حق ثبت و حق تحریر دفترخانه	۳۰۸۰	۵۹۶۰	۲۳۰۴۰	۱۰۰۰۰	۹۰۰۰	۴۶۳۲۰	۵۰۰۰
هزینه‌ی پرداختی به ضامن	۰	۹۳۰۲۰	۰	۲۵۰۰۰۰	۵۰۰۰۰۰	۶۳۱۵۸۰	۴۴۲۸۶۰
دیگر هزینه‌های فرآیند دریافت تسهیلات	۲۲۵۰	۴۲۰۰	۵۵۰۰	۶۴۴۰	۴۷۸۰	۷۸۴۰	۵۶۳۰
کل هزینه‌ی مبادله	۳۲۶۱۶۰	۳۶۲۰۵۰	۴۴۱۳۵۰	۵۸۱۴۴۰	۷۵۹۲۸۰	۱۲۱۸۲۶۰	۶۱۶۴۹۰
نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ وام	۰/۰۰۸	۰/۰۱۴	۰/۰۰۷	۰/۰۱۸	۰/۰۱۹	۰/۰۱۶	۰/۰۰۹

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج جدول (۴) نشان‌دهنده‌ی آن است که وام مشارکت مدنی بیش‌ترین و وام جعاله کم‌ترین هزینه‌ی مبادله دریافت تسهیلات را دارد. نتایج شاخص نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ وام نشان می‌دهد که این نسبت در وام مزارعه بیش‌ترین مقدار و در وام فروش اقساطی کم‌ترین مقدار را دارد. می‌توان نتیجه گرفت که با این که هزینه‌ی مبادله در وام مشارکت مدنی بیش‌تر از وام‌های مزارعه و قرض‌الحسنه است، نسبت هزینه‌ی مبادله آن به مبلغ وام از این دو وام کم‌تر است، و بیان‌گر این است که مقدار وام مشارکت مدنی تا حدودی هزینه‌ی مبادله دریافت تسهیلات را پوشش داده است. نتایج نشان داد که وام قرض‌الحسنه کم‌ترین هزینه‌ی مستقیم دریافت تسهیلات، وام مزارعه کم‌ترین هزینه‌ی فرصت دریافت تسهیلات، وام سلف کم‌ترین هزینه‌ی تهیه‌ی مدارک و سفته، وام جعاله کم‌ترین هزینه‌ی حق تحریر دفترخانه، و وام قرض‌الحسنه کم‌ترین هزینه‌ی پرداختی به ضامن را دارد.

در برآورد شاخص‌های هزینه‌ی مبادله مانند نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ تسهیلات و نرخ هزینه‌ی مبادله دریافت تسهیلات، در جدول (۵)، شاخص‌های هزینه‌های مبادله برآورد شده با توجه به منبع دریافت تسهیلات نشان داده شده است.

جدول (۵). شاخص‌های هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات بر حسب نوع منبع دریافت تسهیلات. (واحد: ریال)

منبع دریافت تسهیلات		-	-	
بانک‌ها و موسسه‌های		بانک	کل منابع	شرح
دیگر	کشاورزی			
۷۶۰۸۳۰	۶۶۲۲۱۰	۷۲۰۶۰۰		متوسط اندازه‌ی هزینه‌ی مبادله
۱/۷۰	۱/۴۴	۱/۵۹		نسبت هزینه‌ی مبادله به مبلغ تسهیلات (درصد)
۱۳/۶	۱۳/۱	۱۳/۳		نرخ سود (درصد)
۱۶/۴	۱۴/۲	۱۵/۶		نرخ هزینه‌ی کل (درصد)
۲/۸	۱/۱	۲/۳		نرخ هزینه‌ی مبادله (درصد)

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نتایج به دست آمده از جدول (۵) نشان می‌دهد که متوسط هزینه‌ی مبادله به ازای هر فقره تسهیلات، نسبت هزینه‌های مبادله به مبلغ تسهیلات، نرخ سود، نرخ هزینه‌ی کل و نرخ هزینه‌ی مبادله در بانک کشاورزی از دیگر بانک‌ها و موسسه‌های دهنده‌ی تسهیلات کم‌تر است. کم‌تر بودن نسبت هزینه‌های مبادله به مبلغ تسهیلات، نشان‌دهنده‌ی بیش‌تر بودن مقدار یا مبلغ تسهیلات دریافتی از هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات در بانک کشاورزی در مقایسه با دیگر موسسه‌های دهنده‌ی تسهیلات است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج این مطالعه نشان داد که هزینه پرداختی به ضامن، هزینه فرصت و هزینه مستقیم دریافت تسهیلات بیش‌ترین هزینه‌هایی است که کشاورزان برای دریافت تسهیلات از منابع مالی رسمی پرداخت کرده‌اند. متوسط هزینه مبادله وام‌گیری برای هر فقره تسهیلات دریافتی از سوی کشاورزان در استان گلستان ۷۲۰۶۰۰ ریال برآورد گردید، که مبلغ بسیار بالایی برای هر فقره تسهیلات است. این هزینه‌ها منجر به افزایش نرخ سود واقعی وام می‌گردد، و نتیجه‌ی آن به صورت کارآیی پایین موسسه‌ی وام‌دهنده و کاهش بانک‌پذیری کشاورزان بروز می‌کند. در بررسی هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات بر حسب اندازه‌ی وام، هزینه‌های مبادله با افزایش مبلغ وام افزایش می‌یابد. این امر منجر به دریافت وام‌هایی با مبلغ کم‌تر توسط کشاورزان و کاهش بهره‌وری از وام دریافتی می‌شود. در برآورد شاخص‌های هزینه مبادله، بانک کشاورزی کم‌ترین هزینه مبادله دریافت وام را در میان دیگر بانک‌ها و موسسه‌های دهنده تسهیلات دارد. این یافته نشان دهنده تلاش این بانک در کاهش این هزینه‌ها به‌ویژه برای کشاورزان است. دیگر بانک‌ها باید با ادامه‌ی اصلاحات راه‌بردی امکان کاهش این هزینه‌ها و دسترسی آسان‌تر و کم‌هزینه‌تر کشاورزان را به تسهیلات مورد نیاز فراهم آورند. هزینه‌های مبادله در سیستم بانکی اهمیت بسیار بالایی دارد. از این رو، افزایش بهره‌وری نظام بانکی، انعطاف‌پذیری در پرداخت‌های اعتباری، آسان کردن شیوه‌ی پرداخت تسهیلات به‌ویژه گرفتن تضمین و خودکار کردن پرداخت‌ها برای کاهش این هزینه‌ها توصیه می‌شود.

منابع

- حسینی، س. ص. و خالدی، م. (۱۳۸۴). نقش تعاونی‌های روستایی در کاهش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات. *مجله‌ی اقتصاد کشاورزی*، ۳(۳): ۶۵-۴۹.
- حسینی، س. ص.، خالدی، م.، قربانی، م. و حسن‌پور، ا. (۱۳۸۴). بررسی هزینه‌های مبادله‌ی تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی در مناطق روستایی ایران. *نشریه‌ی اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)*، ۲۳(۲): ۴۵-۳۶.
- رشیدی، د. (۱۳۷۵). برآورد هزینه‌ی تمام‌شده تسهیلات اعطایی از دیدگاه مشتریان بانک کشاورزی. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مدیریت علوم بانکی، موسسه‌ی بانکداری ایران، بانک مرکزی.
- صادقی، ح.، وفایی یگانه، ر.، محمد غفاری، ح. و مسایلی، ا. (۱۳۸۸). برآورد هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران با روی‌کرد منطق فازی. *فصل‌نامه‌ی پژوهش‌های اقتصادی*، ۱۰(۳): ۱۴۹-۱۲۵.
- عرب مازار، ع. (۱۳۷۹). بررسی عرضه و تقاضای تسهیلات در بازار مالی روستایی ایران. *مجموعه‌ی خلاصه‌ی طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی*، ۱۳۸۳، پژوهشکده‌ی اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
- قربانی، م. (۱۳۷۶). کارایی اعطای وام به کشاورزان: هزینه‌های پنهان وام. *مجله‌ی جهاد*، ۲۰۳-۲۰۲.
- نصیری اقدم، ع. (۱۳۸۶). کاستی‌های اقتصاد هزینه‌ی مبادله، *فصل‌نامه‌ی تحقیقات اقتصادی*، ۸۰: ۲۳۸-۲۱۵.
- یارون، ج. و همکاران. تامین مالی روستایی. ترجمه‌ی رضا حسینی (۱۳۸۱). *نشر علوم کشاورزی کاربرد*.
- Adams, D. W. and Vogel, R. C. (1986). Rural Financial Markets in Low Income Countries: Recent Controversies and Lessons, *World Development*, 14(4): 477-487.

- Adams, D. W. (1995). Transaction Costs in Decentralized Rural Financial Markets, In Umali-Deininger D. and C. Maguire (eds.): Agriculture in Liberalizing Economies: Changing Roles for Governments. 249-65. Washington, D.C.: World Bank.
- B. D. Richman and Macher, J. T. (2008). Transaction Costs Economics: An Assessment of Empirical Research in the Social Sciences, Business and Politics Studies Division, Volume 10, Published by The Berkely Electronic Press.
- De Soto, H. (2000). The Mystery-Why Capitalism Triumphs in West and Fails Every Where Else: New york: Basic Books.
- Klaes, M. (2000). The History of The Concept Of Transaction Costs: Neglected, Aspects. *Journal of the History of Economic Thought*, 22(2): 423-437.
- North, D. C. (1993). Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction, *World Development*, 17(9): 1319-1332.
- North, D.C. (2000). Revolution in Economics, In Menard, C. (ed.): Institutions, Contracts and Organizations: Perspectives from New Institutional Economics. Cheltenham: Edward Elgar.
- Olomola, A. S. (1999). Determinants of Smallholders' Transaction Cost of Procuring Non-bank Loans in Nigeria, *Savings and Development*, 23(1): 95-108.